

Свідчення Священного Писання про межі (границі) Церкви

митрополит Антоній (Махота), протоієрей Василь Лозовицький

Для визначення приналежності до Єдиної Христової Церкви як окремих осіб, так і цілих християнських спільнот (конфесій, деномінацій, громад) у християнському богослів'ї використовується термін межі (границі) Церкви. Питання про границі Церкви є одним з найактуальніших у сучасній, зокрема православній, еkleзіології. Воно являє собою складну богословську проблему і включає декілька аспектів: канонічний, догматичний, сакраментальний, харизматичний. У статті показані біблійні основи для пошуків вирішення питання Церковних меж.

Ключові слова: Священне Писання, Церква, межі, границі.

Питання про межі Церкви, як одне зі складових православної еkleзіології, є в даний час одним із найбільш важливих. Історія християнської Церкви є в значній мірі історією боротьби Православ'я зі всілякими спотвореннями й відступами від єдиного і єдино істинного вчення віри, заповіданого Господом нашим Ісусом Христом Своїм учням, святим апостолам. Пророчі слова Спасителя: «*Бо встануть лжехристи й лжепророки і покажуть великі знаменнята чудеса, щоб звабити, якщо можливо, і обраних*» (Мф. 24, 24) отримали своє підтвердження вже в найближчій історичній перспективі. Починаючи з апостольських часів, кожен новий період свого історичного буття Церква Христова змушена була давати ясну й чітку відповідь про своє уповання перед обличчям ересей і розколів, які невпинно виникали. І хоча в перші століття християнства найбільшим нападкам «синів протиплення» піддавалося православне вчення про Святу Тройцю і про Боголюдство Господа Ісуса Христа, у той же час виникали й відступи від православного вчення про Церкву. Свідченням цього служать уже апостольські послання, що містять застереження проти лжевчителів і лжепророків, «*які внесуть згубні ереси і, відрікшись від Владики, Який*

відкупив їх, накликають на себе скору погибель» (2 Петр. 2, 1). Найбільш ясним показником того, що вже першохристиянську Церкву її супротивники намагалися похитнути в області еклезіології, є включення II Вселенським Собором 381 року в Символ віри дев'ятого члена зі сповіданням «Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви». З іншого боку, це свідчить про те, що віра у Святу Церкву Христову є невід'ємною частиною Священного Передання Церкви з найперших часів християнства.

Уважний розгляд православної еклезіології в її історичному розвитку приводить до висновку про те, що той зміст, який вкладається зараз в термін «границі Церкви», не цілком відповідає православній точці зору на цю проблему. Дійсно, якщо ми звернемося до найбільш типової роботи з даного питання, що з'явилася в церковній пресі останніх десятиліть, – статті протоієрея Владислава Ципіна «До питання про межі Церкви»¹, ми побачимо, що у своїх логічних побудовах він спирається передусім на аналіз питання про визнання дійсності або недійсності таїнств, звершених неправославними в єресь або розколі, тобто поза Церквою Христовою. У зв'язку з цим отець Владислав докладно розбирає церковно-канонічну практику приєднання до Православної Церкви єретиків і розкольників у її історичній ретроспективі. Тим не менше, для нас цікавим видається звернутися до першопочатків еклезіологічної свідомості Церкви – апостольських часів, відображених у Священному Писанні.

Питання про границі Церкви у Священному Писанні прямо не ставиться, однак, виходячи з окремих найважливіших положень біблійної, головним чином новозавітної, еклезіології, можна позначити деякі істотні його аспекти.

Старозавітний Ізраїль, який розглядається у святоотцівській екзегезі в якості одного з основних прообразів новозавітної Церкви, мав цілу низку ознак, перш за все релігійних, що виділяли його з-поміж усього іншого стародавнього людства. Між Ізраїлем і оточуючим його язичницьким світом пролягали чітко зазначені кордони (Вих. 23, 32-33). Сенс цієї «відокремленості» полягає, однак, не в протиставленні іншим народам, а в приналежності до істинного Бога. На останнє, зокрема, вказує єврейське слово *קהל* (*qahal*),

¹ Ципин В., священник. К вопросу о границах Церкви. (В сборнике «Богословские Труды» / Юбилейный сборник к 300-летию МДА). – М.: Изд. Моск. Патриархии, 1986. – С. 195

«зібрання народу Господнього», «громада Господня» (пор.: Втор. 10, 4; 23, 2-3; 31, 30; Пс. 21, 23). Цей термін висловлює ключову ідею старозавітної історії: для здійснення Свого предвічного задуму Бог обирає і закликає Ізраїль, тим самим утворюючи з нього особливе співтовариство, мета якого – бути «народом обраним», «царственным священством», «царством священників», «народом святим», «уділом Господа», «частиною Господа» (Вих. 23, 22; 19, 5-6; Втор. 32, 9; Ис. 43, 20). Майже буквально ці вирази використовуються в Новому Завіті для опису Церкви Христової – «рід обраний», «царствене священство», «народ святий», «люди відновлення, поставлені для того, щоб сповіщати чесноти» (1 Петр. 2, 9). Останній вираз – «люди відновлення» («Його наділ», «Твій наділ») – для Старого Завіту найбільш типовий (Втор. 4, 20; 9, 26, 29). Сенс слова «наділ», що означає відміряну частину землі, передану комусь у володіння (Нав. 19, 9), вміщає в собі уявлення про певні межі².

У грецькій Септуагінті євр. גַּחַל (gahal) у більшості випадків передається словом *ἐκκλησία*. У класичному слововживанні *ἐκκλησία* має значення зборів громадян, об'єднаних відповідним соціально-правовим становищем і спільною метою. Збори ці скликалися відповідно до закону. Тобто «*ἐκκλησία* вміщає в собі дві ознаки: впорядковану єдність і покликання (*κλήσις, ἐκκαλέιν*)»³. Крім того, «у понятті *ἐκκλησία* полягає сильний момент видимості»⁴.

Тим не менше, повних підстав для абсолютизації уявлення про старозавітну Церкву, як про формально єдине і таке, що має чіткі зовнішні кордони суспільство людей, у біблійному тексті немає. Наведені характеристики в строгому сенсі застосовні тільки до підзаконного Ізраїлю. Але при буквальному використанні їх стосовно старозавітних праведників, які жили поза Мойсеевим Законом (напр., Енох, Ной, Авраам, Лот, Мелхиседек, Іов), еклезіологічний статус останніх виявився б під питанням. Таким чином, Церква Старого Завіту і з етнічного,

² Зайцев А. А. Границы Церкви // Православная энциклопедия. Т. 12 – М., 2006. – С. 265-283 <http://www.pravenc.ru/text/166375.html>

³ Иларион (Троицкий), свящмч. Очерки из истории догмата о Церкви: Святые отцы и учителя Церкви в исследованиях православных ученых. – Репринт издания 1912 г. – М.: Православный паломник, 1997. – С. 11.

⁴ Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви: [в 2-х т.] / В. В. Болотов; посмерт. изд. под ред. А. Бриллиантова. – СПб.: тип. М. Меркушева, 1907 – Т. 1: Введение в церковную историю. – С. 13.

і з хронологічного погляду набагато ширша від Ізраїлю, і її межі слід пов'язувати не з тими чи іншими формальними ознаками, а, в першу чергу, з реальною приналежністю до істинного Бога. Виходячи із засвідчених у Священному Писанні фактів, які говорять про ступінь приналежності Богові і стародавнього Ізраїлю як громади, і конкретних старозавітних праведників (Бут. 4, 4, 26; 5, 24; 6, 8-9; 12, 8; 14, 18; 17, 1-2; Іов 1, 1, 8; Іона 3, 5; 4, 11), можна робити спроби опису границь старозавітної Церкви. У той же час слід визнати, що вичерпний раціональний критерій у даному випадку неможливий.

У Новому Завіті слово *ἐκκλησία* зустрічається і в первісному нерелігійному значенні (Діян. 19, 32, 39-41), і в старозавітному розумінні «зібрання ізраїльтян» (Діян. 7, 38). Однак в інших випадках цей термін вказує на абсолютно нову реальність, створювану втіленням Сином Божим Ісусом Христом (Мф. 16, 16-18). Причому *ἐκκλησία* може означати Церкву і як конкретну громаду (Мф. 18, 17; Діян. 15, 41; Рим. 16, 16; 1 Кор. 4, 17; 7, 17; 14, 33; Кол. 4, 15), і як вселенське зібрання вірних (Мф. 16, 18; Діян. 20, 28; 1 Кор. 12, 28; 15, 9), і як таке, що відкривається в сотвореному світі Царство Боже (Еф. 1, 22). Ідея тотожності приодночасній відмінності цих трьох складових новозавітної еклезіології представляє складне богословське завдання, у тому числі і при вирішенні питання про границі Церкви.

Новий Завіт з упевненістю говорить про єдність і єдиність Церкви, які обумовлені її вкоріненістю в єдиному Господі Ісусі Христі. Зв'язок між Христом і Його Церквою описується в образах одного стада й одного пастиря (Ін. 10, 16), лози та гілок, що з неї виростають (Ін. 15, 5). У своїй первосвященничій молитві Ісус Христос молить Отця: «Збережи їх в ім'я Твоє, тих, кого Ти дав Мені, щоб вони були єдине, як і Ми...» (Ін. 17, 11). Онтологічними підставами цієї єдності єстановище, «не від світу» Церкви (Ін. 17, 16), її причетність до слави Божої (Ін. 17, 22), її перебування в божественній істині (Ін. 17, 17), що тотожне перебуванню у Святому Дусі (пор.: Ін. 16, 13; 1 Петр. 1, 22; 1 Ін. 5, 6). Єдність Церкви зв'язується з єдністю Пресвятої Тройці, причому не просто як абстрактне зіставлення, але в тому сенсі, що церковна єдність виникає з природної єдності Отця й Сина і на цій єдності ґрунтується: «... як Ти, Отче, в Мені, і Я в Тобі, так і вони нехай будуть в Нас єдине» (Ін. 17, 21). Церковна єдність, таким чином, розглядається не як зразок (нехай навіть найдосконаліший) простої людської солі-

дарності, як богодана властивість, причому невід’ємна з огляду на те, що через Христа і в Христі Церква причетна до божественного єства (пор.: 2 Петр. 1, 4).

Категорії «єдності» і «єдиності» Церкви досить чітко виявляються в книзі Діянъ святих Апостолів, де Церква розглядається головним чином, як суб’єкт людської історії. Єдність апостольської Церкви характеризується низкою суттєвих ознак, найважливіші з яких – одностайне (єдиномушене) перебування вірних в істинному вченні і їх молитовне та євхаристійне спілкування. Прийняття євангельського благовістя сполучалося із вступом у єрусалимську апостольську громаду через хрещення (Діян. 2, 41) і покладання рук (Діян. 8, 17). Усі навернені *«постійно перебували у вченні апостолів, і в єднанні та переломленні хліба, і в молитвах»* (Діян. 2, 42). Духовна єдність християн виражалася і на соціальному рівні: *«у людей, що увірували, було одне серце й одна душа; і ніхто нічого з майна свого не називав своїм, а все в них було спільне»* (Діян. 4, 32, порівн.: Діян. 2, 44-45). Разом з тим Церква була чітко відмежована від зовнішнього. Господь *«щодня залучав до Церкви тих, хто спасався»* (Діян. 2, 47), причому *«із сторонніх ніхто не наважувався прилучитися до них»* (Діян. 5, 13).

Єдність як онтологічна властивість Церкви з кількісним збільшенням християнських общин не порушувалася. Місцеві церкви-громади внутрішньо тотожні Церкві як цілому, оскільки кожна з них утверджена *«на основі апостолів і пророків, маючи наріжним каменем Самого Ісуса Христа, на Якому вся будівля ...»* (Еф. 2, 20-21). Застерігаючи коринфських християн від поділів і закликаючи їх зберігати єдність, ап. Павло не випадково підкреслює, що буттям своїм кожна місцева громада зобов’язана не своєму земному засновнику (Павлу, Аполлосу або Кифі), але розп’ятому за Свою Церкву Христу, Який не може розділитися (1 Кор. 1, 10-13).

Через єднання в Христі долаються національні, соціальні, статеві і тому подібні кордони: *«Нема вже ні юдея, ні язичника; нема ні раба, ні вільного; нема ні чоловічої статі, ні жіночої; бо всі ви – одне в Христі Ісусі»* (Гал. 3, 28). У Христі християни стають єдиним Тілом (Рим. 12, 4-5; Еф. 4, 4-6), це Тіло Самого Христа, і воно є Церква. Христос – глава Тіла Церкви (Кол. 1, 18), християни – його члени, частини тіла (1 Кор. 12, 27; Еф. 5, 30).

Образ тіла, вказуючи на органічну єдність вірних зі своїм главою Христом і між собою (Рим. 12, 5), разом з тим передбачає існування межі (границі), яка відділяє їх від решти людства. Немоżliво брати участь у житті тіла, не будучи його членом. Тих, хто належить до Церкви, ап. Павло називає «внутрішніми», протиставляючи їм синів світу цього як «зовнішніх» (1 Кор. 5, 12-13). Разом з тим можливі випадки, коли при збереженні видимої приналежності до Церкви фактично людина опиняється поза Нею (пор.: 1 Кор. 5, 1-11). Тобто сам факт вступу до Церкви через хрещення ще не гарантує незмінної участі у властивому їй благодатному житті. Дар Христовий повинен бути не тільки збережений, але й примножений (пор.: Мф. 25, 14-27). Він вимагає динамічного сприйняття і неупинного розвитку, «зігрівання» (2 Тим. 1, 6) перш за все через дотримання заповідей (Ін. 15, 10) і достойне євхаристійне причастя (Ін. 6, 56). Навпаки, відступаючи від євангельської правди, людина знову стає заручником світу цього, робиться «рабом тління» (2 Петр. 2, 19-21) і тим самим вивергається з Тіла Церкви (Ін. 15, 6). Відпадиння від Церкви не завжди пов'язане з відлученням як видимим церковним актом (1 Кор. 5, 2, 5, 13), відпадиння від Тіла Христового може бути й невидимими (пор.: Об. 3, 1). Однак розрив з Церквою не є незворотнім. Через покаєння дар Христового життя може бути відновлений (пор.: Об. 3, 3), це дозволяє припустити, що якийсь таємничий зв'язок між Церквою і відпалим від неї грішником усе ж зберігається⁵.

Єдина Свята Соборна й Апостольська Церква заснована Самим Господом нашим Ісусом Христом у день святої П'ятдесятниці, коли після зішестя Святого Духа на апостолів було покладено початок першій християнській громаді. Згідно зі свідченням Священного Писання, тоді після проповіді апостола Петра в Єрусалимі хрестилося і «приєдналося до Церкви» близько трьох тисяч чоловік (Діян. 2, 41). Багато інших свідчень Писання (хрещення євнуха ефіопської цариці (Діян. 8, 38), Корнилія сотника (Діян. 10, 48), в'язничного сторожа (Діян. 16, 33); зрештою, хрещення самого апостола Павла (покликаного до апостольського служіння надприродним чином, але такого, що мав, тим не менше, потребу в хрещенні від Ананії (Діян. 9, 18) гово-

⁵ Зайцев А. А. Границы Церкви // Православная энциклопедия. Т. 12. – М., 2006. – С. 265-283. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/166375.html>

рядь нам про те, що видимим знаком входження людини в Церкву Христову завжди вважалося хрещення її в ім'я Пресвятої Тройці згідно з заповіддю Самого Спасителя, яку він дав Своїм ученикам перед вознесінням: *«ідіть, навчайте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа»* (Мф. 28, 19). Хрещення відбувалося шляхом триразового занурення охрещуваного у воду з призиванням імен Осіб Святої Тройці.

Потрібно підкреслити, що основним допуском до хрещення в Новому Завіті є віра. Причому це не просто віра в Бога як Творця світу (у це вірили і язичники!) і навіть не в Бога Старого Завіту (як юдеї), і вже зовсім не в те, що *«щось Вище існує»* (як багато хто вірить зараз), а в Ісуса Христа як Сина Божого (1 Сол. 1, 9-10), Розп'ятого і Воскреслого. Якщо ми поглянемо на хрещення в день П'ятдесятниці, то в центрі апостольської проповіді (Діян. 2, 14-36) тут знаходиться саме проголошення Воскресіння Христового. Ця віра приймається слухачами ап. Петра, однак вона не залишається просто інтелектуальною, а вимагає дії, звідси їхнє питання *«Що нам робити?»* (Діян. 2, 37; пор. Діян. 16, 30; 22, 8-10). Після цього апостол Петро *«багатьма словами свідчив і вмовляв»* (Діян. 2, 40), тобто катехитично готував ново-навернених до хрещення, якого вони незабаром після *«прийняття слова»* (2, 41) сподобляються.

Перш за все необхідно пам'ятати про те, що спочатку проповідь апостолів була звернена саме до юдеїв (Діян. 2-15), і саме в синагогах починали вони свою проповідь, приходячи в те чи інше місто. Тому їх слухачі вже були знайомі з Божественним Одкровенням книг Старого Завіту, вірили в єдиного Бога – Творця світу, через обрізання і щоденну молитву належали до ізраїльського народу як богослужбової спільноти і тим самим певною мірою перебували в Завіті з Богом і, як і кожен юдей, очікували пришествия Месії, провіщеного пророками. У слухачів апостолів уже була основа, на якій могла бути споруджена будівля віри в Ісуса Христа як Розп'ятого і Воскреслого Месію. Найбільш яскраво ми бачимо подібну побудову проповіді в ап. Петра в день П'ятдесятниці (Діян. 2, 14-36). Християнство було здійсненням усіх старозавітних прообразів, і тільки в Христі вони набували істинного і неминучого сенсу, у тому числі і щодо заснованої Ним Церкви.

Також і язичники, до яких звернули свою проповідь апостоли після Собору в Єрусалимі (Діян. 15), що легітимизував цю діяльність, також не

були «невіруючими» у сьогоднішньому розумінні цього слова. Вони не були атеїстами, визнаючи наявність безлічі божеств, вірили в тварність світу і заперечували його матеріальну самодостатність. Багато хто з них був посвячений у культи, що почали активно проникати в римську імперію зі Сходу після завоювань Олександра Македонського, основа яких полягала в містико-ритуальному з'єднанні з тим чи іншим божеством (часто – умираючим і воскресаючим)⁶. Таким чином і тут певною мірою було підготовлено ґрунт, упавши на який, насіння апостольської проповіді дали багаті сходи – численних членів молодій християнській Церкві.

Отже, ми зустрічаємо в текстах Нового Завіту наступну схему: проповідь Євангелія, його прийняття і хрещення. Цей нерозривний зв'язок між навчанням і хрещенням заснований на словах Воскреслого Спасителя: *«Ідіть по всьому світу і проповідуйте Євангеліє всьому творінню. Хто увірує і охреститься, буде спасений, а хто не увірує, буде осуджений»* (Мк. 16, 16). Про неї ж говорять багато інших новозавітних текстів: *«Послухом істині через Духа, очистивши душі ваші для нелицемірного братолюбства... як відроджені не від тлінного насіння, а від нетлінного, від Слова Бога Живого, Який перебуває повік ... а це є те слово, яке проповідане вам»* (1 Пет. 1, 22-25); *«Христос полюбив Церкву і віддав Себе за неї, щоб освятити її, очистивши водяною купіллю через слова»* (Еф. 5, 26) та ін. Цей зв'язок мабуть виражався в діалозі між проповідником і прозелітом, який свідчив про щирість і повноту прийняття віри, сповідання її за певною формою (пізніше звідси виникнуть хрещальні Символи віри) і навчання власне нормам християнського життя.

Проте вже в апостольський час, однак, виникають різної форми спотворення і відступлення від Священного Передання Церкви у вигляді всіляких єресей і розколів, у тому числі і в розумінні таїнства Хрещення, і в образі його звершення. Тому з'явилася необхідність відстоювати якщо не саме це Божественне встановлення як Таїнство, то принаймні порядок його звершення. Бо, згідно зі свідченням уже «Апостольських правил», існували тоді вже й ті, хто спотворював і сам боговстановлений образ хрещення. Так, наприклад, 49 і 50 пра-

⁶ Див.: Гаврилюк П.Л., диак. История катехизации в древней Церкви / Под ред. свящ. Георгия Кочеткова – М.: Свято-Филаретовская московская высшая православно-христианская школа, 2001. – С. 24-32.

вила згадують про єретичне хрещення в одне занурення або хрещення в ім'я трьох Безначальних, у трьох Синів, у трьох Утішителів. У даному випадку малися на увазі єретики того часу: ніколаїти, симоніани, послідовники Менандра, Керінфа й Евіона. Усе це – єресі гностичного характеру. Усі вони в корені спотворювали віру Христову в найважливіших і принципових положеннях, відкидаючи Святу Тройцю або грішачи проти Божественної природи Іпостасей Святої Тройці. Як наслідок, образ хрещення в них був спотворений, і вони хрестили, як правило, своїх послідовників в ім'я своїх лжевчителів (наприклад, Менандра або Монтана).

У той же час правила церковної дисципліни перших часів християнства ще точно не визначали, які єресі перекидають суттєві положення християнського віровчення. З плином часу, коли з'являлися все нові й нові єресі й спотворення у вірі, і Церква поступово в процесі вирішення виниклих складностей і непорозумінь виробляла й відточувала Свою точку зору, як на самі єресі, так і на Саму Себе, на Свої суттєві ознаки та границі Свого містичного тіла. Проте цей процес скоріше за все може бути уподібнений до євангельської притчі про поле, засіяне добрим зерном, на яке сини лукавого додали і кукуль (Мф. 13, 24-30), і тому протягом історії поряд з хорошими паростками Церкви до певного часу перебувають і шкідливі насадження, які під час есхатологічних жнив будуть спалені.

Список джерел і літератури:

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
2. Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних Соборів і святих Отців. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2008. – 367 с.
3. *Иларион (Троицкий), свящмч.* Очерки из истории догмата о Церкви: Святые отцы и учителя Церкви в исследованиях православных ученых. – Репринт издания 1912 г. – М.: Православный паломник, 1997. – 597 с., V.
4. *Гаврилюк П.А., диак.* История катехизации в древней Церкви / Под ред. свящ. Георгия Кочеткова – М.: Свято-Филаретовская московская высшая православно-христианская школа, 2001. – 320 с., 16 с. цв. илл.

5. Зайцев А. А. Границы Церкви // Православная энциклопедия. Т. 12. – М., 2006. – С. 265-283. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/text/166375.html>
6. Цыпин В., прот. К вопросу о границах Церкви. // Богословские Труды (Юбилейный сборник к 300-летию МДА). – М.: Издательство Московской Патриархии, 1986. – 225 с.